

De teloorgang van het vormingsideaal

Speelbal in het krachtenveld

“Bedrijven, instellingen en bureaus zijn zich bezig gaan houden met de veranderingen in het onderwijs. Het onderwijs moest op de schop, dus dan heb je projectleiders en coördinatoren nodig. Het management-
dom werd overal ingevoerd via een samenspel van adviesbureaus en management. Scholen hebben een
lumpsum-financiering en gingen bijvoorbeeld geld uitgeven aan scholingsdagen over onderwijstheorie.
Gevolg is dat er een laag ontstond die niet meer bezig is met onderwijs maar met het onderwijsproces.”

Door dr. H.M. Post*

Filosoof Ad Verbrugge was in 2006 een van de oprichters van de vereniging Beter Onderwijs Nederland (BON). In de zes jaar van haar bestaan heeft de vereniging zich ontwikkeld tot een luis in de pels van onderwijsbeleids-makers. De doelen zijn helder. Zo moeten budgetten zoveel mogelijk aan het primaire onderwijsproces besteed worden. Docenten zijn er om les te geven en minder om processen te bewaken. Bestuurders moeten weer uit het onderwijs afkomstig zijn en ze mogen niet te veel verdienen.

Het kindwetje van Van Houten uit 1874 markeerde een omslag in het denken over opvoeding. Het verbood dat kinderen voor hun twaalfde in fabrieken werkten. Kinderen mochten nog wel op het land werken, totdat in 1900 de leerplichtwet een eind maakte aan alle kinder-arbeid. De staat ging zich intensief bemoeien met het onderwijs. Het ideaal was verheffing van het individu, zelfontplooiing. Kinderen moesten de basisvaardigheden leren die hen in staat stelden een goed burger te worden.

De geschiedenis van het onderwijs in Nederland laat vervolgens een constante stroom van veranderingen zien. Het verheffingsideaal, het ideaal van zelfontplooiing is daarbij verzand in het economisch frame dat het onderwijs op dit moment omklemt, zowel qua inhoud als qua vorm. Dit ondanks of misschien zelfs dankzij de idealen van de babyboomers, en ondanks het feit dat de overheid de afgelopen decennia niet minder, maar juist meer geld in het onderwijs investeerde. Volgens Verbrugge kwam dit geld op de verkeerde plekken terecht.

Waar is het misgegaan?

“Waar is het misgegaan? In het verleden hebben we de fout gemaakt uit te gaan van de eenheidsleerling. In het onderwijs zorgde dat voor een golf van nivellering. Ambities waren niet reëel en hebben het tegendeel bewerkstelligd van wat werd beoogd. De afschaffing van de LTS is een ongelukkige hervorming geweest. De min-
achting voor het handwerk, voor skills, is een stuitende ontwikkeling. Dat begon eind jaren zestig. Experimenten

Ad Verbrugge

Ad Verbrugge doceert sociale- en culturele filosofie en filosofie van de economie aan de VU Amsterdam. Daarnaast is hij medeoprichter en voorzitter van de vereniging Beter Onderwijs Nederland (BON). Hij is bekend geworden met zijn boek *Tijd van Onbehagen* (2004), de *Tegenlicht*-uitzending *Bevangen in Vrijheid* (2004) en als gast bij *Zomergasten* (2006). Samen met Clairry Polak is hij presentator van het *Het Filosofisch Kwintet*.

met geïntegreerd voortgezet onderwijs in de zeventiger jaren lukten vervolgens niet. De middenschool werd uiteindelijk niet ingevoerd.”

Protestgeneratie

“De generatie van de jaren zestig richtte zich bij uitstek tegen de onderwijswereld, tegen het curriculum dat ‘burgerlijk was en dat op allerlei manieren mensen disciplineerde en niet de integrale persoonlijkheid diende’. De neomarxistische Frankfurter Schule met filosoof Herbert Marcuse als boegbeeld inspireerde studenten tot democratisering en hervorming van onderwijs van binnenuit. Onderwijs werd als middel tot sociale verandering gezien. Doel was spreiding van macht, kennis en inkomen.

De jaren-zestig-beweging was grotendeels een beweging van Hbs'ers en gymnasiasten van voor de Mammoetwet, van jongens en meisjes die zelf uitstekend onderwijs hadden gehad. Ze gooiden het ideaal van Bildung overboord en in feite werd daarmee aan het onderwijs het vormingsideaal ontnomen. Wat je overhield was: ‘je moet kritisch zijn’. Maar wat er allemaal voor nodig is om kritisch te kunnen zijn, verloor men uit het oog.

Zo moest de universiteit de integrale ontwikkeling van de persoonlijkheid dienen, studenten opleiden zodat ze het systeem konden ontmaskeren volgens het adagium ‘de bovenbouw wordt bepaald door belangen’. Instituties werden gewantrouwd en moesten worden opengebroken.

Het is tekenend dat de babyboomers nooit hebben nagedacht over de condities die hen in staat stelden zich zo te verzetten. Zij waren een ‘empowerde’ generatie, streng opgevoed, ze hadden uitstekend onderwijs genoten. De studenten van nu die genivelleerd onderwijs

hebben gehad, zijn een stuk minder empowered. Je komt weinig protesten tegen. Je kunt het hun niet kwalijk nemen, ze zijn speelbal in het krachtenveld.”

In het zadel

“Wanneer de babybombers begin jaren negentig bestuurlijk in het zadel zitten, proberen ze het opnieuw. De basisvorming, het studiehuis, de leraar als coach, het nieuwe leren, er ontstaan allemaal van dat soort rages. De intenties zijn goed, maar men dacht te veel in een systeem dat draaide om de verheerlijking van de leerling en men verwaarloosde het verschil tussen werkelijkheid en theorie. De theorie was abstract: ‘we zijn er voor de ontwikkeling van de leerling’. Alsof het Theo Thijssen daar niet om ging. Het was een ongelukkige manier van vernieuwen. Veel leraren zijn toen met stille trom vertrokken, vaak na jaren met hart en ziel les te hebben gegeven. Ze konden niet mee met de vernieuwing. En de leiding vond dat ze niet meer pasten in het nieuwe onderwijs, want een vakleerkracht of lesboer was niet meer nodig.”

Ongelukkige samenloop

“Kon je hier eerst nog onbekommerd marxistische sympathieën hebben, zelfs maoïstische, vanaf het eind van de jaren tachtig zijn deze niet meer vol te houden. Nieuw Links dooft uit, de verzakelijking komt. Er is geen alternatieve economische orde meer. Hayek, Reagan en Thatcher dicteren het prijsmechanisme van de vrije markt. Een groot deel van de babyboomgeneratie gaat daarin mee en gooit vrij gemakkelijk het roer om. Mijn hypothese is dat dat komt omdat men gewend was aan het primaat van het economische. In de marxistische theorie is cultuur en alle ‘bovenbouw’ een afgeleide. Het gaat om de verdeling van macht, goederen, eigendom. Wat het onderwijs betreft was er sprake van een ongelukkige samenloop van verschillende modes en stromingen. Er was de roep om schaalvergroting: bigger is better. Alle politieke partijen deden mee aan het fuseren van scholen. Daarnaast hanteerde de overheid een strikte financieringsmethodiek op grond van leerlingenaantal. Scholen die met krimp te maken kregen, moesten leraren ontslaan. Dat is niet zo verstandig geweest. Misschien had de

overheid vooruit moeten kijken en had ze leraren gewoon een paar jaar aan wat minder leerlingen les moeten laten geven. Vooral bij lycea ging toen de toelatingsnorm omlaag. Het leerlingenaantal mocht niet slinken opdat de leraren konden blijven. Dit leidde op den duur tot uitwassen: resultaten van schoolonderzoeken vielen vaak hoger uit dan die van het centraal examen.

In die jaren werd op de universiteit onderwijskunde populair, leraar worden niet. Onderwijskundigen raakten betrokken bij onderwijshervormingen, werden adviseurs, terwijl de meesten van hen zelf nooit voor de klas hadden gestaan. Zo kwamen er conceptuele didactische benaderingen die aan het vak zelf voorbijgingen. Het maakte niet uit of het wiskunde, Grieks of Engels was, alles moest volgens dezelfde methodiek. De aanwas van academische docenten viel stil. Het Hbo kreeg een lerarenopleiding waarbij men twee vakken leerde doceren. Het zijn havisten die naar het Hbo gaan, je krijgt dan leraren op het Vwo, die zelf nooit Vwo hebben gehad.”

Alles grijpt op elkaar in

“Met de invoering van de basisvorming in 1989 wordt het ideaal van de middenschool voortgezet. Iedereen moet eenzelfde basisopleiding hebben, want anders genereert onderwijs sociale ongelijkheid. In de eerste twee klassen van het voortgezet onderwijs volgen alle leerlingen dezelfde vakken. Wat er na de basisvorming moet komen blijft vooralsnog vaag. De overheid introduceert in 1998 een nieuw onderwijsconcept: het studiehuis. Het studiehuis staat voor didactische maatregelen waarmee de school zelfstandigheid van de leerlingen bevordert. Het is een concrete uitwerking van het nieuwe leren. Vakinhoud maakt plaats voor algemene vaardigheden. Eigenlijk wordt de leraar voor de klas afgeschaft. In theorie is het allemaal prachtig, maar het vereist van een leerling dat hij goed is opgeleid, dat hij discipline heeft en vragen kan formuleren.

Leraar als bezuinigingspost

De overheid vindt de financiering te log en te bureaucratistisch geworden. Het New Public Management wordt

So ein
bisschen Bildung
ziert den
Menschen.

Heinrich Heine

ingevoerd. De lumpsum gebaseerd op het aantal leerlingen wordt omgevormd tot output financiering. De idee is dat instellingen met elkaar concurreren. Alles grijpt op elkaar in. De Heao en de Hts gaan op in het Hbo, dat een nieuwe methodiek gaat hanteren, het competentiegericht onderwijs. Het vak komt onder druk te staan, het draait om competenties. Het competentiegericht onderwijs richt zich op kennis, vaardigheden, attitudes, daar kun je niet op tegen zijn. Dubieuzer is de manier van werken, die daarmee gepaard gaat. Men gaat in groepen gezamenlijk problemen oplossen en zo ontwikkelt men competenties. De leerstof wordt aangeboden in de vorm van 'open-einde' probleemstellingen.. De lestijd kan bekort worden, want de leerlingen moeten veel zelf doen in de groep. De leraar is er niet meer voor kennisoverdracht, hij moet het proces sturen, hij moet gaan managen. Het aantal lessen gaat dan fors teruglopen en dit levert de instellingen geld op. Een bijkomend probleem is dat door de integrale activiteiten het niet meer duidelijk is aan welke kwalificaties het onderwijzend personeel moet voldoen: 'als ze

het proces maar kunnen sturen'. Er komt een nieuw type Hbo-docenten, dat niet meer is opgeleid in een specifiek vakgebied. Men bezuinigt dan niet alleen meer op lestijd maar ook op de kwaliteit van de docent.

De coördinator, de sectieleider, de teamleider, ze komen allen de school binnen. Met het idee van concurrentie van instellingen krijgt ook reclame een plaats. Veel geld wordt aan gebouwen besteed. Lang niet het hele budget gaat naar het primaire proces. De leraar wordt uiteindelijk een bezuinigingspost."

Sociale gevolgen

"Er zijn gevolgen die je niet meteen verwacht. Wat je bijvoorbeeld ziet, is dat in de loop der tijd de jongens en de sociaal zwakkeren en zeker de sociaallykwake jongens het afleggen. Ze kunnen die zelfwerkzaamheid die wordt gevraagd voor werkstukken en projecten niet opbrengen. Ook de feminisering van het onderwijs heeft daartoe bijgedragen. Bij het nadruk leggen op kwaliteiten als planning, organiseren, netjes bijhouden, gaan jongens massaal onderpresteren. Op de honderddertig hoogopgeleide vrouwen zijn er nu honderd hoogopgeleide mannen. En voor vrouwen is opleiding een criterium voor partnerkeuze, ze trouwen niet 'naar beneden'."

BON had in haar kritiek de Kamercommissie Dijsselbloem aan haar zijde. In 2008 concludeerde de commissie in het rapport Tijd voor onderwijs dat de overheid haar kerntaak, het zeker stellen van de kwaliteit van het onderwijs, jarenlang ernstig had verwaarloosd. Op dit moment zijn er vele lokale initiatieven waarin het vormingsideaal weer een centralere plek in het onderwijs krijgt.

---

* Hedda Maria Post is redacteur van Basis.